

พลังบวรในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย
Power of Boworns (Community, Temple and School) in Driving
the Buddhism Moral Community in Thai Society

สุทัศน์ ประทุมแก้ว, พระครูปริยัติคณานุรักษ์ ศรีสมงาม, พระวีระพงษ์ โคษา,
Suthat Pratoomkaew, Phrakrupariyatikananurak Srisomngam, Phra Veerapong Kosa,
วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Sisaket Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: suthatpar.b@gmail.com

จักรกฤษ ทองมี

Jakrit Tongmee

โรงเรียนเทศบาล 1 เทศบาลเมืองหนองสำโรง อุดรธานี

Municipal School Teacher 1, Nong Samrong Municipality Mueang Udonthanee

E-mail: tongmeejakrit@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ มุ่งศึกษาพลังบวรในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย ซึ่งมีกระบวนการขับเคลื่อนและเป้าหมายที่สำคัญ คือ คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รู้จักดำเนินชีวิตด้วยความถูกต้อง ซึ่งขั้นตอนการปฏิบัติการ เป็นสิ่งสำคัญในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร บ้าน-วัด-โรงเรียน ซึ่งเป็น 3 องค์หลักในชุมชนเป็นกลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง โดยทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนาตัดสินใจ ร่วมแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งต่างมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาให้เป็นชุมชนคุณธรรม โดยโรงเรียนมีบทบาทในการสร้างเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ขณะเดียวกันชุมชนก็มีบทบาทและความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งเรียนรู้มรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมของสังคม และวัดก็มีบทบาทหน้าที่ที่จะให้การอบรมหล่อหลอมสมาชิกในชุมชนให้เป็นคนดีในสังคม ดังนั้น “บวร” บ้าน-วัด-โรงเรียน จึงเป็นองค์กรในพื้นที่ที่มีความสำคัญที่ร่วมพัฒนาคนไทยสืบทอดมาตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน

ได้รับบทความ: 23 มิถุนายน 2564; แก้ไขบทความ: 9 กรกฎาคม 2564; ตอรับตีพิมพ์: 21 กรกฎาคม 2564

Received: June 23, 2021; Revised: 9 July, 2021; Accepted: 21 July, 2021

คำสำคัญ: พลังบวร (บ้าน วัด และโรงเรียน), การขับเคลื่อน, ชุมชนคุณธรรมเชิงพุทธ, สังคมไทย

Abstract

This academic article aims to study the power of Boworns (community, temple and school) with driving the Buddhism moral community. There is an important process of moving and the goal is that people in the community live together happily, know how to live life with the right thing. The power of Baworns (community, temple, and school) is the important procedure in driving the Buddhism moral community. This power is the 3 main organizations in the community to become a mechanism to develop and strengthen the community as the core in the development, decision making and salutation joint the communities' problems to become the moral community. The school has a role in treating youth to be good members of society and able to live happily in society. At the same time, the community has a role and importance to the educational management of the school in the both terms of being a source of learning cultural heritage, traditions, values of society. Also, the temple has a role to train the members of the community to become the good people in the society. Therefore, "Boworn" (community, temple and school) is the important organization in the area to help develop Thai people since the past until today.

Keywords: Power of Baworns (Community, Temple and School), Driving, Buddhism Moral Community, Thai Society

1. บทนำ

กรมการศาสนา ได้กำหนดทิศทางการขับเคลื่อนงานด้านศาสนา โดยดำเนินการวางรากฐานคุณธรรมในสังคมไทยให้สอดคล้องกับนโยบายรัฐบาลและกระทรวงวัฒนธรรม เพื่อขับเคลื่อนส่งเสริมให้คนดีมีคุณธรรม และมีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย บ่มเพาะปลูกจิตสำนึกและเผยแผ่ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ กระตุ้นให้คน

ในชุมชนมีศรัทธาและยึดมั่นในศาสนา รู้จักดำรงตนโดยใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามพระราชดำรัส ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ส่งเสริมให้เป็น “สังคมคุณธรรม” (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2561: 3) แต่สังคมที่ดั่งงามมิได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง หากแต่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งโครงสร้างและระบบต่าง ๆ ในสังคม อาทิ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ตลอดจนวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลในสังคม ด้วยเหตุนี้ การสร้างสังคมคุณธรรมที่ดั่งงามจึงต้องส่งเสริมให้เกิดเงื่อนไขทางสังคมที่ดั่งงาม รวมทั้งมี โครงสร้างและระบบต่าง ๆ ในสังคมที่เกื้อกูลต่อชีวิตที่ดั่งงามด้วย ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นกระบวนการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัตร โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างเสริมระบบ การดำเนินงานของมนุษย์ มีเหตุ มีผล เหมาะสมกับวิถีชีวิตที่มีเหตุผล อาศัยหลักการพัฒนาที่ ยั่งยืนแบบองค์รวม และหลักการที่เป็นผลแห่งการบูรณาการทางแนวความคิดที่เน้น โครงสร้างและวัฒนธรรมทางสังคม เพื่อเป็นการสร้างรากฐานความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาใน สังคม (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2548: 26)

พลังบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) จึงเป็นพลังที่สำคัญในสังคมที่จะสามารถ เป็นกลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ก่อให้เกิดกระบวนการสร้างสังคมคุณธรรม อย่างยั่งยืนในทุกพื้นที่ โดยให้ทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนา ร่วมวางแผน ดำเนินการ พัฒนาให้เป็นชุมชนคุณธรรม โดยโรงเรียนมีบทบาทในการสร้างเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของ สังคม ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ขณะเดียวกันชุมชนก็มีบทบาทและ ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งเรียนรู้มรดกทาง วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมของสังคม และวัดก็มีบทบาทหน้าที่ที่จะให้การอบรมกล่อมเกล่า สมาชิกในชุมชน การขับเคลื่อนเพื่อให้เกิด “ชุมชนคุณธรรม สู่สังคมคุณธรรม” ในทุกพื้นที่มี หลักการสำคัญ คือ การประสานสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมระหว่างบ้าน (ชุมชน) วัด (ศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์) โรงเรียน หรือ บวรซึ่งเป็นองค์กรหลักในชุมชนที่เป็น พลังสำคัญในการขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ก้าวสู่ “สังคม คุณธรรม” โดยความร่วมมือส่งเสริมสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ ด้วยการยึดมั่นใน ข้อปฏิบัติหลัก 3 ประการ คือ

1. ยึดถือและปฏิบัติตามหลักธรรมทางศาสนา

2. น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักในการพัฒนาคุณภาพ ชีวิต ให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมั่นคงบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเอง พอมีพอกิน รู้จักพอประมาณ และคำนึงถึงความมีเหตุผล ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

3. ดำรงชีวิตตามวิถีวัฒนธรรมประเพณีที่ดั่งงามของไทย เปิดพื้นที่ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ให้เป็นพื้นที่สร้างสรรค์ เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ และเป็นที่จัดกิจกรรมทางศาสนา ศิลปวัฒนธรรมของชุมชน (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2559: 5)

กล่าวได้ว่า ปัจจุบันชุมชนต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพและต่างจังหวัด มีวัด และศาสนสถานของศาสนาต่าง ๆ ที่ได้ตระหนักถึงความสำคัญและได้ดำเนินการขับเคลื่อนชุมชนในท้องถิ่นของตนตามรูปแบบและวิธีการดำเนินงานของแต่ละชุมชนอย่างหลากหลาย ในแต่ละวัดจะมีการดำเนินการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร เพื่อผลักดันแนวคิดที่ได้ศึกษาค้นพบมาเป็นแนวทางในการขับเคลื่อนชุมชนให้มีความเข้มแข็งและมีการจัดตั้งเป็นศูนย์รวมใจในการขับเคลื่อนและส่งเสริมคุณธรรม ทำให้ บ้าน วัด โรงเรียน มีบทบาทสำคัญในการดำเนินการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวรที่เข้มแข็งยิ่งขึ้นไป

2. แนวคิดในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร

การขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมโดยพลังบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) สู่สังคมคุณธรรมที่มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน” ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการที่อยู่ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ของรัฐบาล และยังเป็นนโยบายที่สำคัญของกระทรวงวัฒนธรรมด้วย กล่าวคือ ในกรอบยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีได้กำหนดวิสัยทัศน์ไว้ว่า “ประเทศมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อให้คนไทยมีความสุข สำหรับกระทรวงวัฒนธรรมได้กำหนดยุทธศาสตร์เพื่อให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ โดยมีวิสัยทัศน์ “วัฒนธรรมไทยเข้มแข็งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาคน สังคมและเศรษฐกิจของประเทศอย่างยั่งยืน” โดยเน้นสร้างคนดี สังคมดี มีคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งจะมีการเสริมสร้าง “ชุมชนคุณธรรม องค์กรคุณธรรม” ตามนโยบายของรัฐบาลและกระทรวงวัฒนธรรมที่ต้องการส่งเสริมให้ศาสนา มีบทบาทนำในการเทิดทูนสถาบันหลักของชาติ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ตลอดจนส่งเสริมความเข้าใจอันดีและสมานฉันท์ของทุกศาสนา รวมทั้งต้องการสืบสาน สร้างสรรค์ งานด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม โดยใช้ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมเป็นเครื่องหล่อหลอม ยึดเหนี่ยว สร้างคุณค่าทางสังคมและสร้างภูมิคุ้มกันให้กับสถาบันครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติให้เกิดความเข้มแข็ง เกิดค่านิยมที่ดั่งงามในการดำเนินชีวิตอย่างรู้จักสามัคคี และยังสามารถนำทุนทางวัฒนธรรมมาเพิ่มมูลค่าให้เศรษฐกิจชุมชนได้มีการเติบโตขึ้น

ชุมชนมีนัยและความหมายที่เป็นไปตามพลวัตหรือกระแสของสังคม แต่ถ้าพิจารณาโดยละเอียด จะพบว่า คำว่า “ชุมชน” ล้วนต่างให้ความหมายที่สอดคล้องกับความรู้

ทัศนคติ หรือโดยมีจุดมุ่งหมายที่หวังช่วงชิงอำนาจในการนิยามความหมายของตน เพื่อผลประโยชน์ประการใดประการหนึ่ง การพัฒนาชุมชนนั้นให้ความศรัทธา ความเชื่อมั่นในตัวบุคคลว่าเป็นทรัพยากร และเชื่ออย่างแน่วแน่ ว่า มนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาตัวเองได้ตามขีดความสามารถที่จะพัฒนาตัวเองได้ และตามขีดความสามารถทางกายภาพของตน หากโอกาสอำนวยและมีผู้คอยชี้แนะที่ถูกต้อง (ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, 2536: 4-5)

องค์ประกอบของชุมชนคุณธรรมจะประกอบไปด้วย

1. ด้านคุณลักษณะข้อปฏิบัติหลักของชุมชนคุณธรรม มี 3 ประการ ดังนี้

1) ความศรัทธายึดมั่นในหลักธรรมทางศาสนาของทุกศาสนา ซึ่งเป็นคุณธรรมสากลเป็นความดีที่พึงกระทำเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวมและผู้อื่น และเป็นความชั่วที่พึงละเว้น เพราะสร้างความเดือดร้อนให้ส่วนรวมและผู้อื่น โดยยึดหลักการทำดีเพื่อผลประโยชน์ของคนหมู่มากเป็นสำคัญ นอกจากนี้ คุณธรรมยังเป็นการคืนความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบ มีความรักเกื้อกูลและแบ่งปัน คุณธรรมจึงเป็น “ความมั่นคงในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม” ซึ่งประชาชนควรนำไปปฏิบัติ

2) การน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ เป็นการสอนให้รู้จักการวางแผนชีวิตที่ถูกต้อง มีความพอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน รู้จักป้องกันเหตุอันไม่พึงประสงค์ที่จะเกิดขึ้น มีความรู้และมีคุณธรรม มีงานทำพึ่งพาตนเองได้ มีรายได้พอเพียงและมีความสุข

3) การรักษาสืบสานประเพณีและวัฒนธรรมเป็นอัตลักษณ์ของแต่ละชุมชน ซึ่งมีคุณค่าที่บ่งบอกถึงวัฒนธรรมอันดีงามที่ต้องรักษาไว้เพื่ออนุชนรุ่นหลัง เป็นการมองสู่อนาคตอย่างยั่งยืน

2. ด้านกระบวนการบริหารจัดการชุมชนคุณธรรมแบบบูรณาการ

มีกระบวนการที่จะขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเป็นชุมชนคุณธรรมที่อยู่รอด-อยู่ร่วม-อยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน ซึ่งในการขับเคลื่อนให้ชุมชนประสบผลสำเร็จ ขึ้นอยู่กับปัจจัยความพร้อมของชุมชน คือ ชุมชนมีศักยภาพ มีเจตจำนงอันแน่วแน่ และมีโอกาสในการพัฒนา ซึ่งผลสำเร็จของการสร้างชุมชนคุณธรรมดังกล่าวอาจประเมินได้จากกระบวนการของการจัดกิจกรรม และกระบวนการพฤติกรรมของคนในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2561: 18-19)

3. ด้านชุมชนคุณธรรม แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1) **ชุมชนส่งเสริมคุณธรรม** คือ ชุมชนที่แสดงเจตนารมณ์และดำเนินการตามกระบวนการพัฒนาชุมชนคุณธรรม เช่น การมีระบบกลไกกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรม เป็นต้น

2) **ชุมชนคุณธรรม** คือ ชุมชนส่งเสริมคุณธรรมที่มีกระบวนการพัฒนาชุมชนคุณธรรมที่ได้มาตรฐาน และผลของการดำเนินงานทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรมของคนในชุมชนที่ส่งผลกระทบให้ความดีเพิ่มขึ้น ปัญหาเชิงคุณธรรมลดลง และมีแนวโน้มจะเกิดการพัฒนาคืบเนื่องเกิดความยั่งยืนได้

3) **ชุมชนคุณธรรมต้นแบบ** คือ ชุมชนคุณธรรมที่ดำเนินการส่งเสริมคุณธรรมจนประสบความสำเร็จในเชิงประจักษ์ ทั้งในด้านกระบวนการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในชุมชนที่ส่งผลในเชิงบวก มีการทำความดีเพิ่มขึ้น ปัญหาเชิงคุณธรรมลดลง และมีแนวโน้มจะเกิดการพัฒนาคืบเนื่อง เกิดความยั่งยืน ทำให้คนในชุมชนมีความสุข มีองค์ความรู้สามารถถ่ายทอดและเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชนอื่นได้ (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2561: 32-33)

จะเห็นได้ว่า ชุมชนคุณธรรม โดยมีวัดหรือศาสนสถานเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่จะร่วมกันวางแผนโครงการหรือกำหนดกิจกรรมร่วมกัน ระหว่างเจ้าอาวาสวัดหรือผู้นำศาสนสถานกับผู้นำชุมชนในพื้นที่ทุกระดับ เน้น “การสร้างจิตสำนึก” และกระตุ้นให้เกิดเป็นพลังบวรของคนในชุมชน ให้คนในชุมชนเกิดความรัก ความสามัคคี และมีพลังที่จะเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้

3. หลักการเสริมสร้างชุมชนคุณธรรม

หลักการพัฒนาชุมชนคุณธรรมนำชาติมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน โดยน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร มาเป็นนโยบายหลักของการดำเนินงานเพื่อให้เกิด “ชุมชนคุณธรรม” เริ่มจากการเปิดพื้นที่ในชุมชน วัด ให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติในงานด้านศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อส่งเสริมให้คนในชุมชนพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเอง รวมกลุ่มอย่างมีพลัง ใช้ชีวิตพออยู่ พอกิน พอเพียง มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกันที่เหมาะสมตามสภาพของชุมชน และวัฒนธรรมในท้องถิ่น รวมทั้งเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรมเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์ กิจกรรมทางศาสนา ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม ตลอดจนเป็นศูนย์กลางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น จากการมีส่วนร่วมและความเสียสละของคนในชุมชนที่จะร่วมขับเคลื่อนให้ชุมชนคุณธรรม ก้าวสู่ “สังคมคุณธรรม” การพัฒนา เป็นการเน้นถึงวัตถุประสงค์หลัก ถ้าเป็นการบริหาร ก็ต้องบริหารด้วย

วัตถุประสงค์ คือ การทำงานที่มุ่งเน้นวัตถุประสงค์เป็นหลัก กล่าวคือ การพัฒนาต้องเป็นไปตามวัตถุประสงค์ และความต้องการที่ได้รับความเห็นชอบหรือการสนับสนุนจากบุคคลที่เกี่ยวข้องอย่างกว้างขวาง (สนธยา พลศรี, 2545: 8)

การพัฒนา เป็นแนวคิดที่มีรากฐานมาจากความสนใจ ซึ่งเกิดขึ้นจากการสังเกตปรากฏการณ์ การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า สังคมและวัฒนธรรมของมนุษยชาติมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ด้วยสาเหตุต่าง ๆ องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามีอยู่ 3 ส่วน คือ ผู้กระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เจตนาธรรมณ์ อุดมการณ์ วิธีการรวมทั้งกระบวนการต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และเป้าหมายของการกระทำที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ

1. นำสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และศาสตร์พระราชาเป็นแกนหลักสำคัญในการพัฒนาคน เสริมสร้างให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

2. น้อมนำหลักการทรงงาน “ระเบิดจากข้างใน” “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” มาเป็นหลักการในการปฏิบัติงานในพื้นที่ โดยให้คนในชุมชนมีความสมัครใจ และเข้าใจแก่นแท้ของการพัฒนาชุมชนภายใต้วิถีถิ่น วิถีไทย เพื่อสร้างชุมชนให้เข้มแข็งด้วยหลักธรรมทางศาสนา หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และวิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม

3. นำหลักการ 3 ประสาน คือ บ้าน วัด/ศาสนาสถาน โรงเรียน/ราชการ หรือนโยบายประชารัฐ เป็นแนวทางในการขับเคลื่อนการดำเนินงานของชุมชน

4. สนับสนุนให้มีการเชื่อมโยงขับเคลื่อนงานของชุมชนในระดับต่าง ๆ โดยใช้หลักการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในพื้นที่ ในลักษณะที่ให้ “ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับประโยชน์” อย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรม โดยต้องสร้างเวทีเปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วม เพราะเป้าหมายสำคัญของการส่งเสริมคุณธรรม คือ คนมีจิตสำนึกและพฤติกรรมที่สะท้อนการมีคุณธรรมมากขึ้น

5. ให้คนในชุมชนนำทุนทางวัฒนธรรม ความหลากหลายทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาเสริมสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชน

6. ใช้กระบวนการคุ้มบ้านในการพัฒนา ให้เข้าถึงและใกล้ชิดชาวบ้านเพื่อให้การพัฒนาชุมชนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและส่งผลต่อการพัฒนาจิตใจของคนในชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

7. มีการขยายภาคีเครือข่ายโดยใช้หลักการชุมชนแบบเครือข่ายและสร้างชุมชนคุณธรรมต้นแบบให้การยกย่องเชิดชู พัฒนาระดับให้เป็นตัวอย่างเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในพื้นที่ (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2561: 35-36)

จะเห็นได้ว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของระบบต่าง ๆ ในสังคมที่ได้รับการยอมรับจากคนในสังคมนั้น โดยมีจุดเน้นอยู่ที่ลักษณะของการพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงในด้านปริมาณ คุณภาพ และสิ่งแวดล้อมทุกด้านให้ดีขึ้นหรือเหมาะสมกว่าสภาพที่เป็นอยู่เดิม มีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างมีลำดับ ขั้นตอนต่อเนื่องกันไป มีลักษณะเป็นพลวัตร ซึ่งหมายความว่าเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องไม่หยุดยั้ง มีลักษณะเป็นแผน และโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงใคร ด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อใด ใช้งบประมาณและสิ่งสนับสนุนเท่าใด ใครรับผิดชอบ มีลักษณะเป็นวิชาการ ซึ่งหมายถึง การกำหนดขอบเขตและกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนด เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชนบท การพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาชุมชน การพัฒนาการศึกษา มีลักษณะที่ให้น้ำหนักต่อการปฏิบัติการจริงที่ทำให้เกิดผลจริง โดยที่การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ โดยมนุษย์ และเพื่อมนุษย์ เป็นต้น

4. กระบวนการพัฒนาชุมชนคุณธรรม

การสร้างให้เกิดเป็นชุมชนคุณธรรม มีกระบวนการสำคัญต่อเนื่อง 7 ขั้นตอนที่สามารถนำไปปรับใช้กับทุกชุมชน ซึ่งในกระบวนการต่าง ๆ นี้ เป็นการดำเนินการตามโครงการ/งาน/กิจกรรมโดยมีการมอบหมายงานให้กับทุกภาคส่วนในพื้นที่ร่วมกันดำเนินงาน ดังนี้

1. เกิดจากความคิดริเริ่มของสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะผู้นำชุมชน เช่น ผู้นำศาสนา กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งเป็นที่เคารพและศรัทธาของคนในชุมชน ด้วยการมองหาสิ่งที่เป็น “จุดร่วม” และสามารถนำมากำหนดเป็น “อัตลักษณ์ชุมชน” ที่ตรงกับความสนใจ ความต้องการของชุมชน

2. ค้นหาความจริงของพื้นที่ คนในชุมชนร่วมกันสำรวจข้อมูล ค้นหาอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของตน ตลอดจนทบทวนต้นทุนทางสังคม (ต้นทุนความดี) ทั้งด้านคน องค์กร ภูมิปัญญา วัฒนธรรมสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งประเมินวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านคุณธรรม จัดทำเป็นแผนส่งเสริมพัฒนาชุมชนคุณธรรมให้คนในชุมชนสร้างชุมชนที่ดี สร้างคนดีเพื่อร่วมสร้างสังคมคุณธรรม โดยไม่มีเป้าหมายแอบแฝงเพื่อประโยชน์อื่น ซึ่งจะไม่เกิดผลที่แท้จริงหรือไม่ยั่งยืน

3. ตั้งเป้าหมายการเปลี่ยนแปลงร่วมกัน เพื่อค้นหาพฤติกรรมที่พึงประสงค์และพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ ซึ่งจะทำให้ทุกภาคส่วนเห็นเป้าหมายร่วมกันและกำหนดรูปธรรมความสำเร็จหรือตัวชี้วัดที่จะทำได้จริงในเป้าหมายแต่ละด้าน

4. สร้างกลุ่มแกนนำเพื่อการเปลี่ยนแปลง สร้างกระบวนการปรึกษาหารือของผู้นำชุมชนที่มีความตั้งใจพัฒนาชุมชนคุณธรรมเพื่อให้เป็นกลุ่มริเริ่มก่อการดีโดยมีทั้งผู้นำธรรมชาติและผู้นำทางการ

5. แสวงหาทีมงานที่เป็นนักคิด นักพัฒนา มาร่วมเป็นทีมงานในการดำเนินงาน เช่น เป็นคณะกรรมการที่ปรึกษาและคณะกรรมการดำเนินงานโดยมีองค์ประกอบของกลุ่มบุคคล ประกอบด้วย 3 ฝ่าย อันได้แก่ บุคลากรทางศาสนาในชุมชน ผู้บริหาร ครู บุคลากรทางการศึกษา เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ประจำในท้องถิ่นและเครือข่ายภาคธุรกิจ เอกชนที่สามารถให้ความมือในด้านต่าง ๆ ได้

6. ดำเนินงานแบบร่วมคิด ร่วมทำ โดยกำหนดให้มีเนื้อหาสาระใน 3 องค์ประกอบที่สำคัญอันได้แก่

ประการแรก นำหลักธรรมคำสอนทางศาสนาที่เน้นให้คนในชุมชนยึดมั่นในคุณธรรมที่ชุมชนนับถือ คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคี ประองตอง และคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์

ประการที่สอง การดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยการดำรงชีวิตอยู่อย่างพอเพียง อนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อย่างมีเหตุผล และภูมิคุ้มกัน

ประการที่สาม ดำเนินชีวิตอย่างมีอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมไทย รักษาสืบสานและสร้างสรรค์วัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ

5. วิธีการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรม

จุดมุ่งหมายที่สำคัญของแผนแม่บทส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติฉบับที่ 1 คือ การเสริมสร้างสังคมให้มีคุณธรรม เป็นสังคมที่ประกอบด้วยคนมีคุณธรรม ครอบครัวมีคุณธรรม องค์กร/หน่วยงานมีคุณธรรม ชุมชนมีคุณธรรม ทุกภาคส่วนมีคุณธรรมในทุกระดับ สังคมนั้นย่อมเป็นสังคมที่มีคุณธรรมด้วย เนื่องจากความตึงเครียดทั้งหลายที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเกิดจากการที่คน ครอบครัว องค์กร/หน่วยงาน ชุมชน และสังคม มีหลักธรรมทางศาสนาและความเชื่อความศรัทธาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข โดยมีวิธีการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรม ดังนี้

1. ลงมือปฏิบัติจนเป็นวิถีชีวิต ชุมชนปฏิบัติตามข้อตกลงอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องจนเป็นวิถีชีวิตของประชาชนและการพัฒนาชุมชน
2. ถอดบทเรียนเพื่อสร้างความรู้ ชุมชนนำความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นมาสู่การถอดบทเรียน ประเมินผลสิ่งที่เกิดขึ้น เพื่อแก้ไขข้อผิดพลาดและขยายความสำเร็จนั้นไปสู่ชาวบ้านให้กว้างขวาง และนำไปสู่การจัดการความรู้ ผลิตเป็นองค์ความรู้ในรูปแบบต่าง ๆ หรือสื่อสาร ถ่ายทอดแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน
3. ชื่นชมยกย่องให้ปรากฏแก่สาธารณชน เนื่องจากคุณธรรมเป็นเรื่องนามธรรม เห็นผลการเปลี่ยนแปลงช้า ดังนั้น เมื่อเห็นความสำเร็จก็จัดให้มีการชื่นชม ยกย่อง เพื่อให้กำลังใจ รวมทั้งสื่อสารเผยแพร่ผลงานต่อสาธารณะให้เป็นที่ประจักษ์
4. สร้างและแสวงหาเครือข่ายคุณธรรม งานส่งเสริมคุณธรรมเป็นงานที่ยาก ต้องการพลังของเครือข่ายในการขับเคลื่อน โดยมีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายชุมชนคุณธรรมเพื่อให้กำลังใจถ่ายทอดความรู้ และพัฒนานโยบายร่วมกัน
5. จัดทำแผนงานพัฒนาชุมชน และกำหนดกิจกรรม โดยกำหนดบทบาทหน้าที่ และมอบหมายภารกิจ การลงมือปฏิบัติตามภารกิจที่ได้กำหนดไว้ในแผนงาน ตลอดจนทำการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ และการเตรียมพัฒนากลไก เชื่อมโยงความร่วมมือ
6. ประเมินผลลัพธ์ ผลกระทบ ต้องมีระบบและกลไกในการประเมินเพื่อให้เห็นผลลัพธ์ มีการประเมินผลและติดตามผลการปฏิบัติงาน มีทั้งการประเมินภายใน และประเมินจากภายนอก มีการปรับปรุงและพัฒนางานให้ดีขึ้นคุณภาพมากที่สุด ตลอดจนการสรุปผล ความก้าวหน้าและขยายผลงานไปสู่ชุมชนอื่นที่สนใจ รวมทั้งเปิดเผยผลการประเมินแก่คนในชุมชนและสาธารณชน

จะเห็นได้ว่า การพัฒนาชุมชนนั้น สิ่งสำคัญประการแรก คือ ต้องตั้งอยู่บนรากฐานอันมั่นคงแห่งความศรัทธาในตัวตน ว่าเป็นทรัพยากรที่มีความหมายและสำคัญที่สุด คือ มนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาตัวเองให้ดีขึ้นได้ การพัฒนาทั้งหลายจะไม่เกิดผลสำเร็จ หากมองข้ามในเรื่องการพัฒนาบุคคลแต่ละคนให้มีทัศนคติที่ถูกต้องและมีขีดความสามารถที่สูงขึ้น ยึดหลักความมีศักดิ์ศรีและศักยภาพของประชาชน โดยนักพัฒนาจะต้องเชื่อมั่นว่า ประชาชนนั้นมีศักยภาพ มีความรู้ความสามารถที่แฝงเร้นอยู่ในตัว สามารถที่จะปรับปรุงพัฒนาตนเองได้ จึงต้องให้ออกาสประชาชนในการคิดวางแผน เพื่อแก้ปัญหาชุมชนด้วยตัวของเขาเอง นักพัฒนาควรจะเป็นเพียงผู้กระตุ้น แนะนำ ส่งเสริม และเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้ศักยภาพที่มีอยู่ให้มากที่สุด

6. ประโยชน์ของชุมชนคุณธรรม

การพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนคุณธรรม ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศชาติ และนานาชาติ คือ

1. ประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัว คนในครอบครัวรู้จักพัฒนาตัวเองและมีความตระหนักที่จะนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนา และวิถีวัฒนธรรมอันดีงามไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ตามแนวทางของการส่งเสริมคุณธรรม โดยได้ประกอบศาสนกิจหรือบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ให้มีคุณค่าต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม รู้จักการปฏิบัติตามระเบียบวินัยของหมู่คณะ รู้จักระวังตัว ควบคุมตัว วางตัวได้เหมาะสมเป็นการทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น

2. ประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม คนในชุมชนมีคุณธรรม ทุกสาขาอาชีพสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ทำให้ชุมชนมีการรวมกลุ่มอย่างมีคุณธรรม เป็นการใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมให้เกิดประโยชน์ต่อคนในชุมชน ทำให้ชุมชนเป็นแหล่งบ่มเพาะความดี ความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนา และสืบสานวัฒนธรรมอันดีงามของไทย เกิดการบูรณาการความร่วมมือและส่งเสริมสนับสนุนบทบาทของภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน

3. ประโยชน์ต่อประเทศชาติ เป็นการสร้างประเทศไทยให้มีความเข้มแข็ง มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน ปลอดภัยจากภัยที่จะมาบ่อนทำลายชาติ ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ทางตรงต่อชุมชน และเกิดประโยชน์ทางอ้อมต่อการพัฒนาประเทศที่มีคุณธรรม เป็นพื้นฐานของทุกมิติในการครองชีวิตที่ต้องการความสุขที่แท้จริง

4. ประโยชน์ต่อนานาชาติ การเป็นชุมชนคุณธรรม สังคมคุณธรรม ซึ่งเป็นศูนย์รวมคนดีของชาติ เป็นภาพลักษณ์ที่ดี สามารถสร้างชื่อเสียงให้กับประเทศชาติ ทำให้เป็นที่รู้จัก เป็นที่ไว้วางใจของนานาชาติ ที่ส่งผลให้เกิดความร่วมมือระหว่างประเทศในเชิงเศรษฐกิจและสังคมมากยิ่งขึ้น (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2561: 51-53)

จะเห็นได้ว่า ในบรรดาทรัพยากรทั้งหลายในโลก คนสามารถสร้างประโยชน์สูงสุดให้แก่ชุมชนได้มากที่สุด ถ้าได้รับการพัฒนาที่ถูกต้อง จะสามารถดึงเอาความสามารถภายในตัวคนออกมาใช้ประโยชน์ได้ และถ้ามีการเปรียบเทียบกับความสามารถในการพัฒนาของคนกับสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ ที่พัฒนาได้ เช่น ช้าง ม้า ลิง เป็นต้น แล้วคนจะเป็นสัตว์โลกที่พัฒนาได้ดีที่สุด นอกจากนี้คนสามารถเข้าร่วมในการสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ชุมชนได้ดีที่สุด

7. อภิปรายผล

แนวคิดการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมนั้น สำคัญที่องค์ประกอบ คือ คน สิ่งแวดล้อม และสถานการณ์ เพราะถ้าในชุมชน มีคนดี มีสิ่งแวดล้อมดี สถานการณ์ในชุมชน ก็จะดีตามไปด้วย จะทำให้ชุมชนน่าอยู่ มีความสงบสุข ประชาชนก็จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีในที่สุด ส่งผลให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข อยู่ดีมีสุข อยู่อย่างพึงตนเอง อยู่อย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับ Hadinius and Uggla ที่กล่าวว่า ความสามารถในการรวมตัวเพื่อการขับเคลื่อนชุมชนโดยชุมชน ซึ่งอาจเป็นทุนในรูปแบบความสัมพันธ์เดิม หรือการสร้างสร้างใหม่ขึ้นมาบนความสัมพันธ์แบบใหม่ก็ได้ (Chris Cocklin and Jac Qui Dibden, 2009: 443) การขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) จึงเป็นพลังที่สำคัญในสังคมที่จะสามารถนำมาเป็นกลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ก่อให้เกิดกระบวนการสร้างชุมชนคุณธรรมอย่างยั่งยืนในทุกพื้นที่ ซึ่งคำกล่าวนี้นี้มีความสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ พระครูสุจริตธรรมนิวัตร (สมจิต อธิปญโญ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พระสงฆ์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน: กรณีศึกษาคณะสงฆ์อำเภอคลองจังหวัดแพร่” พบว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนในภาพรวม พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านคุณธรรม จริยธรรม ด้านการเป็นแบบอย่างที่ดี (พระครูสุจริตธรรมนิวัตร (สมจิต อธิปญโญ), 2555: 12)

กระบวนการในการขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลังบวร มีเป้าหมายที่สำคัญ คือ คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รู้จักดำเนินชีวิตด้วยความถูกต้อง โดยมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ รู้จักเรียนรู้และน้อมนำศาสตร์พระราชา หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสืบสานวิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม โดยบริหารจัดการผ่านกลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็งด้วยพลังบวร ซึ่งคำกล่าวที่ว่านี้มีความสอดคล้องกับ พระมหาดนัย อุปวฑฒโน (ศรีจันทร์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการองค์กรสันติสุข: ศึกษากรณีวัดปัญญานันทาราม อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” พบว่า การบริหารจัดการองค์กรสันติสุขของวัดปัญญานันทารามและหลักคิตทฤษฎีการบริหารจัดการ ได้รวบรวมบูรณาการและนำเสนอรูปแบบการบริหารจัดการองค์กรสันติสุขต้องประกอบด้วย

1) ผู้นำ นอกจากจะมีธรรมะของผู้บริหารแล้ว ต้องประกอบด้วยชุดธรรมะที่สำคัญ ๆ คือ มีความกตัญญูเป็นเลิศ เชิดชูครูอุปัชฌาย์อาจารย์ สืบสานวัฒนธรรม

2) **ในด้านธรรมะ** เพื่อการบริหารตน บริหารคน บริหารงาน อันประกอบไปด้วยหลักอปริหานิยธรรม 7, สาราณียธรรม 6, สังคหวัตถุ 4 อิทธิบาท 4 สร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมในองค์กรด้วยหลักสัปปายะ และอาศัยหลักธรรมอื่น ๆ ในทางพระพุทธศาสนา โดยเน้นที่การเสียสละ ใช้ปัญญาประกอบการทำงาน มีสัจจะ มีความเสมอภาค และมีจิตสำนึกรู้หน้าที่

3) **ด้านการจัดการ** ต้องมีการจัดการได้อย่างลงตัว เน้นประโยชน์สูงสุด แต่ไม่ให้ขัดข้องในเรื่องต่าง ๆ คือ การวางแผน การอำนวยความสะดวก การอำนวยความสะดวก การประสานงาน การรายงาน และงบประมาณ เป็นต้น (พระมหาดนัย อุปทมนโน (ศรีจันทร์), 2557: 109)

8. สรุป

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ชุมชนที่อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รู้จักดำเนินชีวิตด้วยความถูกต้อง โดยมีศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ รู้จักเรียนรู้และน้อมนำศาสตร์พระราชา หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และสืบสานวิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม โดยมี บวร (บ้าน วัด โรงเรียน) เป็นพลังที่สำคัญในสังคมที่จะสามารถนำมาเป็นกลไกในการพัฒนาและสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ก่อให้เกิดกระบวนการสร้างสังคมคุณธรรมอย่างยั่งยืนในทุกพื้นที่ โดยให้ทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการพัฒนา ร่วมวางแผน ดำเนินการ พัฒนาให้เป็นชุมชนคุณธรรม โดยโรงเรียนมีบทบาทในการสร้างเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ขณะเดียวกันชุมชนก็มีบทบาทและความสำคัญต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งเรียนรู้ มรดกทางวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยมของสังคม และวัดก็มีบทบาทหน้าที่ที่จะให้การอบรม กลุ่มเกลาสมาชิกในชุมชนให้เป็นคนใฝ่เรียนรู้ ส่งเสริม สร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำรงชีวิต ให้สามารถพึ่งตนเองได้โดยใช้หลักการพึ่งตนเอง 5 ประการ คือ

1. **ด้านจิตใจ** ทำตนให้เป็นที่พักพิงของตนเอง มีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกที่ดี สร้างสรรค์ให้ตนเองและประเทศชาติเจริญ

2. **ด้านสังคม** ชุมชนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นอิสระ

3. **ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** ให้ใช้และจัดการอย่างฉลาด พร้อมทั้งการเพิ่มมูลค่าโดยให้ยึดหลักการความยั่งยืน และเกิดประโยชน์สูงสุด

4. **ด้านเทคโนโลยี** จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว เทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่มีทั้งดีและไม่ดี จึงต้องแยกแยะบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านและเลือกใช้เฉพาะที่สอดคล้องกับความต้องการของสภาพแวดล้อม ภูมิประเทศ และสังคมไทย

5. **ด้านเศรษฐกิจ** แต่เดิมนักพัฒนามักมุ่งที่การเพิ่มรายได้และไม่มีมุมมองที่การลดรายจ่าย ในเวลาเช่นนี้จะต้องปรับทิศทางใหม่ คือ จะต้องมุ่งลดรายจ่ายก่อนเป็นสำคัญ และยึดหลักพออยู่ พอกิน พอใช้ และสามารถอยู่ได้ด้วยตนเอง

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2561). การดำเนินงานชุมชนคุณธรรมขับเคลื่อนด้วยพลังบวร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย.
- _____. (2559). การพัฒนารูปแบบ: การขับเคลื่อนชุมชนคุณธรรมด้วยพลัง “บวร”. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- _____. (2561). คู่มือการขับเคลื่อนแผนแม่บทส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2559 - 2564). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรไทย.
- พระครูสุจริตธรรมนิวิฐ (สมจิตร อธิปญโญ). (2555). บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน: กรณีศึกษาคณะสงฆ์อำเภอคลอง จังหวัดแพร่. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาตณีย อุปวตฺตโน (ศรีจันทร์). (2557). รูปแบบการบริหารจัดการองค์กรสันติสุข: ศึกษากรณีวัดปัญญานันทาราม อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. (2536). หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยอนุเคราะห์ไทย.
- สนธยา พลศรี. (2545). ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- อนรรักษ์ ปัญญานูวัฒน์. (2548). การศึกษาชุมชนเชิงพหุลักษณะ: บทเรียนจากวิจัยภาคสนาม. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- Chris Cocklin and Jac Qui Dibden. (2009). Sustainability and Change in Rural Australia. *Rural Sociology*, 70(3).